

БЕЗПОРАДНІСТЬ У КОНТРПЕРЕНЕСЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ, КОЛИ ДИТИНСТВО І ТЕРАПІЇ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ, А ВІЙНА – НІ¹

Анна Кравцова, психоаналітик (МПА), дитячий та підлітковий психоаналітик (МПА),
навчаючий психоаналітик Українського психоаналітичного товариства
(стаді-групи Міжнародної психоаналітичної асоціації), психолог,
Українське психоаналітичне товариство,
БФ «Інститут раннього втручання»,
м. Харків, Україна

HELPLESSNESS IN COUNTERTRANSFERENCE: FEATURES OF PSYCHOTHERAPEUTIC WORK WITH CHILDREN WHEN CHILDHOOD AND THERAPIES END, BUT THE WAR DOES NOT

Anna Kravtsova, psychoanalyst (IPA), child and adolescent psychoanalyst (IPA),
training analyst of the Ukrainian Psychoanalytic Society (the IPA study group), psychologist,
Ukrainian Psychoanalytic Society,
CF “Early Intervention Institute”,
Kharkiv, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0001-4332-4342>
a.m.kravtsova@ukr.net

Вступ. Іноді люди кажуть «безпорадний, ніби немовля», але чи є насправді немовля безпорадним? Турботливе оточення «достатньо хорошої матері», яка заздалегідь передбачає «безпорадність» малюка та частково ідентифікована з ним, забезпечує немовляті надійне відчуття того, що воно все більш і більш здатне давати і дає собі раду. Ні, в «достатньо добрі», мирні часи, за «достатньо безпечних і зрозумілих» сімейних обставин бути немовлям зовсім не означає обов'язково бути безпорадним. Але зараз, в умовах нескінченної напруги війни, багато дітей-пацієнтів, переходячи від одного до іншого вікового статусу, досягаючи старшого, ніж немовля, віку, переживають глибоко регресивні стани, які дають про себе знати під час терапевтичних сесій потужною несвідомою примітивною комунікацією, коли терапевт (-ка) дійсно відчуває

(іноді досить тривало) саме відчай безпорадності та безнадії, нібито він (вона) – це залишене на самоті, в небезпеці, на невідомий, нескінчений час немовля.

Мета статті. Стаття має на меті – звернути увагу дитячих психоаналітичних терапевтів на страх безпорадності, що вони переживають у своїй роботі у воєнні часи, та на цінність внутрішній вразливості й відкритості дорослого для цієї безпорадності та ідентифікації з нею, для того, щоб примітивні «безпорадні» аспекти психіки юного пацієнта знайшли спосіб творчої розради в символічній грі, відображенні у слові, малюнку, символічному жесті, що стане на заваді нескінченному регресу та підтримує прогресивний перехід дитини від реального наявного до наступного природного вікового конфлікту і процесу його проходження.

Огляд досліджень. Ми багато разів пере-відкриваємо для себе той факт, що війна на знищення, яка була обрушена на Україну, – це

¹ Текст, що пропонується, заснований на матеріалах майстер-класу, що був проведений у рамках конференції *IPSO Days in Ukraine 2024*, 30.11.24 – 01.12.24.

вже не перша війна, яку переживають цивілізовані люди, і осмислюємо психоаналіз, але, зізнаюся, раніше я не дуже серйозно ставилася до обставин, за яких проводилися аналізи класиками психоаналітичної науки. Наприклад, випадок Ричарда, так докладно викладений Мелані Кляйн, відкрився для мене, як читача та дитячого психоаналітика, з нового боку, коли я зрозуміла, що Кляйн, будучи біженкою від війни, проводила цей недовгий (93 сесії, 4 місяці) аналіз в евакуації з Лондона, який зазнає бомбування, з евакуйованою десятирічною дитиною, для якої початок війни 1939 року посилив її і без того значну тривожність.

Я нагадаю кілька образів, принесених та інтерпретованих Кляйн, а потім наведу приклади з терапій, які розгортаються в наших, сучасних українських реаліях. Під час розглядання цих прикладів звернемо увагу на протилежні, як здається на перший погляд, процеси, що спостерігалися в цих ніби подібних випадках. Протилежні в тому сенсі, що Кляйн, здавалося б, мала впевненість і переконання всередині себе й інтерпретативно рухалася з поверхні фантазій усередину глибинних тривог хлопчика, а українські колеги зіткнулися з відчаєм і безпорадністю дорослих і ситуацією необхідності «звільнення» самої здатності говорити чи грати, «ре-відкриття» потенційного простору.

Мені уявляється Мелані Кляйн дуже захопленою психоаналітичними ідеями, пов'язаними з дослідженнями в галузі аналізу дитячого випадку. Як про це писав Elliott Jaques у передмові до «Історії аналізу 10-річного хлопчика», «вона давно мріяла написати повне дослідження випадку дитячого аналізу, засноване на щоденних докладних нотатках, але проблема масштабу в наданні задовільного звіту про повний аналіз здавалася непереборною. Потім **війна підкинула обставини**, які раптово запропонували можливе рішення...»² (перекладено та виділено мною. – А. К.)

Зараз, через два з половиною роки з початку повномасштабної війни в моїй країні, я ставлю собі питання, наскільки самі психоаналітичні ідеї та спрага досліджувати й пізнавати є частиною наших захистів від жаху анігіляції, страху зриву, жаху перед поглинанням. Наскільки «війна підкинула обставини» для захоплюючої роботи? Наскільки захоплюю-

юча робота рятувала від розгубленості перед обставинами, які підкинула війна?

З осені 2022 року працює (і зараз завершує роботу, здійснивши свій план) група українських дитячих психоаналітичних психотерапевтів «Гра під вогнем». Розмірковуючи з приводу «обставин, які підкидає війна», а також значення груп і мислення задля виходу із захисного регресу й повертання до нормального розвитку (що ми сподіваємось побачити в дитячих терапіях воєнного часу), задаюся питанням: чи змогли б ми³ протягом двох років регулярно і з великою відданістю групі натхненно працювати щотижня, незважаючи на сімейні, особисті, життєві проблеми, якби не війна? Чи змогли б ми після двох років війни працювати психоаналітично, якби не група?

Для аналізу Ричарда, як зазначала Кляйн, було вжито спеціальних заходів: сім'я знайшла відповідне житло неподалік аналітика, а аналітик знайшов приміщення, яке підходить для ігрової кімнати. Можна було сказати, що війна лякала Ричарда, він уважно стежив за новинами, виявляв інтерес до зміни військової ситуації, а особливо боявся повітряних нальотів і бомбардувань. Проте Кляйн зосереджується на тому, що війна пробудила всі його ранні тривоги. Таким чином, вона ясно позначала, що саме буде найважливішим в аналізі: внутрішні тривоги хлопчика, які пробудила, а не зумовила війна. «Я була переконана, – писала вона, – що, хоч би якою складною була реальна ситуація, аналіз тривог, які сколихнули в ньому страхи війни, був єдиним засобом допомогти йому, наскільки це можливо»⁴ (переклад мій. – А. К.).

Я думала про те, наскільки близька ситуація, яку переживала Кляйн та її пацієнт, до ситуації сучасних українських терапевтів. Наскільки самі психоаналітичні ідеї можуть бути такими, що підтримують, без того щоб стати «притулком», що обмежує погляд на зовнішню реальність.

³ Автор використовує слово «ми», маючи на увазі свою безпосередню дотичність до роботи дослідницької групи «Гра під вогнем» (2022–2024). Інші учасники групи, українські дитячі терапевти К. Абасова, Е. Гура, К. Зайцева, Н. Колокольцева, Г. Кулик, М. Кузнецова, Я. Лук'янюк, Л. Ляук, І. Ситник, О. Ситник, Н. Соболевська, О. Худякова. Результати роботи групи див. *Гра під вогнем. Історії, робота, спостереження, думки психоаналітичних дитячих терапевтів під час війни*. За ред. А. Кравцової. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, 2024.

⁴ Melanie Klein. *Narrative of Child Analysis*. Karnak Books, London, 1996, p. 19.

² Elliott Jaques. *Foreword for Melanie Klein. Narrative of Child Analysis*. Karnak Books, London, 1996.

Також я думала про те, що Ричард приносив в аналіз багато матеріалу, пов'язаного з війною: оповідання, судження, питання, малюнки, але одночасно з інтересом ставився до зв'язків, які робила пані Кляйн між образами, що їм приносили, і його внутрішніми переживаннями відносин із матір'ю, братом, самою Кляйн.

Спостерігаючи за багатьма випадками дитячої терапії, які зараз проводяться в українських містах, я бачу, як мало й бідно діти, у яких розвиваються різні симптоми, використовують у своєму мисленні образи війни, як вони намагаються не говорити про війну чи говорять про цілком конкретні факти, не даючи можливості поміркувати над ними, залишаючи терапевта з почуттям жаху від простоти трагедії, що переживається дитиною, і з почуттям безпорадності й розгубленості перед цією безжальною несимволізованою простотою. Війна йде не за сотні кілометрів, як у випадку Ричарда, а просто під їхніми вікнами, може, в цьому причина?

Нагадаю дещо образи, принесені та інтерпретовані Кляйн, а потім наведу приклади з терапій, що проводяться в сучасних українських містах.

Читаючи описи сесій із Річардом, ми бачимо, як на перших же сесіях Річард почав говорити про свої думки про війну, про те, як страшно те, що Гітлер робить із поляками, з австрійцями... В одному ряду з такими думками він говорив і про те, що він навряд чи хотів робити щось таке ж жорстоке з близькими, цікавився, чи правда, що пані Кляйн – теж австрійка (як і Гітлер!). Він багато читав про війну та слухав новини по радіо.

Будучи надзвичайно зацікавленою психоаналітичним розумінням зв'язку страхів і фантазій хлопчика, Мелані Кляйн інтерпретувала несвідомі тривоги внутрішнього світу у зв'язку з лякаючими образами та подіями світу зовнішнього, про які говорить Ричард. Він чув приказку «мати-Земля» і пам'ятає, що його мати потрапила в дорожній інцидент і її привезли на ношах, коли йому було два роки. Він ненавидить Гітлера і хотів би завдати йому болю, а також Геббельса та Рібентропа, які наважилися сказати, що Британія – сама агресор. Кляйн інтерпретувала його страх того, що тато може завдати шкоди мамі, а також те, що

його обурення брехнею Рібентропа, його гнів, тим сильніше, що він відчуває, що звинувачення в агресії стосується і нього, бо, якби він хотів сварки між батьками і відчував заздрість і ревності, він сам був би теж агресором.

Ричард за допомогою Кляйн також зміг обговорювати те, що він не був упевнений у її надійності, тому що не міг вирішити, на чиєму вона боці, оскільки вона – австрійка, і краще б вона була британкою, як мати. Однак підозрювана хлопчиком Кляйн уособлювала, у її інтерпретації, підозрілу й ненадійну матір, і Ричард переживав, чи не скривдив її, говорячи про свої підозри.

Хлопчик говорив про ненависть до ворогів, що загрожували існуванню Британії, але відчував також і симпатію до ворога. Наприклад, шкодував про шкоду Мюнхену та Берліну, а також ототожнював себе із крейсером «Принц Євген». Кляйн розуміла це як переважання інстинкту життя у злитті двох інстинктів і потім пом'якшення ненависті любов'ю, що було важливо, особливо коли він готувався до завершення цього недовгого аналізу.

Сесію за сесією Ричард говорив пані Кляйн про війну. Сесію за сесією Мелані Кляйн розглядала образи війни, враження та страхи хлопчика як презентації внутрішніх об'єктів, відносин між ними, відображення їхнього впливу на відносини в перенесенні.

Читаючи опис цього аналізу кілька років тому, із захопленням думаючи про психоаналітичну роботу з дітьми, я не замислювалася про те, наскільки важливою була здатність Ричарда, що збереглася, говорити про те в зовнішньому світі, що посилювало його тривоги. Ричард був здатний не просто говорити про реальну війну, а міркувати й малювати у її термінах. Кляйн була здатна не говорити про реальну війну, використовуючи її образи символічно. Можливо, ця аналітична пара фактично перебувала в досить безпечному загальному просторі, де страх і безпорадність перед війною, що вирує у Європі, не сплескує потенційний простір пацієнта так, щоб позбавити його здатності до символізації, і також не переповнює внутрішній простір аналітика, позбавляючи його здатності до того, щоб бути відкритим проєкціям і тривогам пацієнта, до контейнування їх.

Зараз в українському співтоваристві багато роздумів про те, наскільки зберігається здатність до символізації та контейнування в пацієнта й терапевта в умовах одночасного перебування у стані жертви, що зазнає постійних агресивних атак. (Наприклад, Конференція IPSO в Україні – 2024 так і названа «Доля символічного мислення під час травматичних подій».) Особливо ця тема важлива, на мій погляд, для роздумів про юних пацієнтів, у яких здатність до вербальної (або вираженої іншим символічним чином: малюнком, ліпленням, грою) фантазії та саморефлексії ще дуже молода і в кризовій ситуації страждає першою.

Багато дітей – пацієнтів психоаналітичних психотерапій у містах України не можуть розмірковувати про війну (або про те, що їх хвилює) ні словами, ні малюнками, ні змістовною грою. Вони, як і Ричард, розвивають або посилюють симптоми, що розвинулися до війни, але приносять у сесію атмосферу безпорадності, пов'язану з відсутністю можливості символічної комунікації, – їх повідомлення дуже ситуативні й конкретні, без простору для «плетіння думок» – *weaving thoughts*. Цю безпорадність перед конкретними фактами гостро відчувають і переживають терапевти. Вона поєднується з безпорадністю батьків (у контрперенесенні) і з особистою безпорадністю терапевта перед нескінченною фактичною зовнішньою агресією. За пошкодженої здатності до символізації дитяча психіка вдається до магічних захистів: «вимовляти вголос взагалі нічого не можна, інакше це все виявиться вбивчою реальністю».

Наведу невеликий приклад розмови колеги-терапевта з підлітком:

«Пацієнт-підліток посміхається: Як що під час занять починаються повітряні тривоги, ми мусимо сидіти у шкільному бомбосховищі. Там нудно. Ми придумали гру... На телефонах... Ви знаєте, що є такі програми в інтернеті, де можна відслідковувати запуски ракет?.. Так от (тривала пауза)... Це ж просто гра... Кожний вибирає собі ракету... потім, коли на екрані вона попадає у ціль, ми рахуємо в зворотному напрямі: 10, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 3, 2, 1 і вибух. Ми бігаємо по кімнаті, ніби ховаємося від вибуху. Дуже

весело (тривала пауза)... Зимою я у бомбосховищі вибрав собі ракету, ми зробили зворотній облік і зробили вибух. Ми добре погралися, а потім виявилось, що насправді ракета влучила в торговий центр і загинули люди. Скоріше за все, це була моя ракета. Отакі справи.

Т.: Ваша ракета з вашої гри – ваша провина у реальній смерті людей?

Х.: Моя...

Т.: У чому ваша провина? (Тривала пауза.)

*Х.: Моя (тривала пауза)... Я грався, я думав про це (тривала пауза)... І це сталося. **Не можна так гратися, не можна навіть так думати**» (Гура, 2024).*

Деякі батьки перебувають у тій же нестерпній ситуації і слова, назви, лякають їх не менше, ніж реальні бомбардування.

Ось ще один приклад, який терапевт, описуючи, назвала, посилаючись на слова батьків «*Ми не говоримо про війну*» (Абасова, 2024).

«Основною причиною звернення було занепокоєння батьків, пов'язане з тим, що Данило став замкнутим і сором'язливим. У їжі він так само став дуже вимогливим і примхливим. Тренер відмовлявся з ним працювати, оскільки він його абсолютно не чув та ігнорував. У Данила є молодший брат. Коли він народився, Данило сильно захворів і його поклали в лікарню. Здавалося, ніби його світ зруйнувався, але **тоді мама знала**, що це не руйнування, а народження.

З початком війни його світ зруйнувався знову і по-справжньому, і **цього разу зруйнувалася і мама**. Її звичний світ і вона сама опинилися під загрозою можливої смерті... Повномасштабне вторгнення в Україну почалося, коли Данилові було 5 років. Того дня мама була одна з дітьми в будинку, тато поїхав у відрядження: «*Я два дні провела в жаху, перш ніж зважилася поїхати до своїх батьків. Мене охоплювала паніка, мені здавалося, що зараз у дім увірвуться чеченці, вб'ють моїх дітей, а мене згвалтують*». З цього моменту стан хлопчика став погіршуватися. Тато не було поруч, а мама більше не була надійною і приймаючою мамою, яка б могла втримати його внутрішній світ. Пізніше мама з дітьми виїхали з країни, а через пів року повернулася до чоловіка, восени Данило пішов у перший клас.

На моє питання: «Як ви тоді пояснювали дітям, що в країні почалася війна, що відбувається, і чому ви йдете?» батьки відповіли: «**Ми нічого їм не говорили, та вони й самі все бачили. Нам хотілося вберегти їх від цього. Зараз, коли ми повернулися і перебуваємо вдома, ми також не торкаємось цієї теми. Вночі ми моніторимо телеграм-канали, які ракети летять, і спускаємося в підвал. Ми беремо дітей на руки, вони навіть не прокидаються, і вони не знають, що вночі була тривога. А вдень усе нормально, хоча ні – ми єдині, хто йде з дитячого майданчика, якщо лунає сирена, ми, напевно, ненормальні?»**

Перший час у кабінеті Данило грався в одну й ту саму гру, скоріше ця гра нагадувала постійне повторення певних дій: він вставляв в іграшковий туалет різноманітні іграшки і фігурки, іноді цей процес займав весь час сесії. Слів не було – він нічого не пояснював, не казав і рідко звертав на мене увагу... Аналогією цієї гри був дуже відомий серед дітей анімаційний серіал Skibidi Toilet, серії якого складаються з коротких відеороликів... Сюжет серіалу простий і зрозумілий, але в реальності Данила все було набагато складніше. Він стикався з тим, що батькам було **дуже складно підібрати слова**, щоб пояснити важку життєву ситуацію і суперечливі емоції, які вони відчували. З одного боку, вони намагались зберегти спокій і вдавати, що нічого не відбувається і все добре, а з іншого боку, є щось, що руйнує їхній звичний спокійний світ, наповнюючи його страхом і тривогою. Хлопчик відчував це, але не розумів, що відбувається, і таким чином він залишився без простору і засобів для опрацювання власних переживань. Мабуть, тому він так наполегливо намагався підібрати символічну голову злomu «скібіді туалету».

Приходячи до кабінету, Данило не знімав верхнього одягу: він готовий був будь-якої секунди втекти, залишити кабінет, начебто і це гарне місце будь-якої секунди могло стати поганим і небезпечним».

Думаючи про позицію батьків, які не розповідають дітям, що відбувається в їхньому житті, я думаю, що вони не лукавлять, говорячи: «**Ми нічого не говорили – ми хотіли захистити їх**». Можливо, інтуїтивно вони відчували, що слова, які вони могли в той

момент сказати, – це лише несимволізовані, мертві та плоскі об'єкти, у які вони самі не були здатні інвестувати ні свої почуття, ні своє осмислення. Такі мертві об'єкти справді можуть лякати дитину, а не допомагати переробці її внутрішніх тривог.

Терапевт Д. ділилася зі мною і своєю власною розгубленістю, почуттям того, що всім зрозуміло, але що не може бути озвученим, що лякає до тремтіння, до нападів відчайдушної безпорадності, якщо про це пам'ятати і говорити, як ім'я «Самі Знаєте Кого» в історії Гаррі Поттер (Роулінг, 2008). Тільки це не фантастична книжка. Це дійсно.

Терапевт Д. описує ще один випадок (Абасова, 2024).

«Батьки звернулися через те, що Микита не вмів контактувати з однокласниками (хоче, але не знає як), не вмів постояти за себе і відстає від своїх однолітків. Деяке відставання в психоемоційному розвитку Микити батьки помічали з раннього дитинства, але зараз їх це стало більше турбувати. З початком війни мама з дітьми виїхала з країни і через пів року повернулася, Микита продовжив навчання в українській школі.

На першій сесії Микита звалив у пісочницю величезну купу іграшок – вийшло звалище, і на цьому звалищі крокодил усіх пожирав. Перший час він повністю віддавався цій грі і процесу пожирання, у цьому просторі словам не було місця, всі інтерпретації і спроби сказати щось залишалися непочутими. Через деякий час звалище розділилося на два ворожі табори і Микита сказав: «**Вони вбивають один одного, ніхто не залишиться в живих**».

Терапевт: «**Це війна, і в нашій країні так само війна**».

Микита: «**Так, і ми всі померемо, Путін нас хоче вбити**»...

Наприкінці сесії вибрані іграшки опинилися в іграшковому сейфі: «**відверніться, я ввожу пароль**». До речі, слово «пароль» з французької мови перекладається як «слово» – ніби він намагався підібрати слово для того, що хотів зберегти до наступної сесії.

Після сесії Микита вперше запитав у мами про смерть.

...Завдяки систематичній допомозі, сетингу і зацікавленості батьків, через 9 місяців тера-

пії мій пацієнт прийшов у кабінет і запитав: *«Як вас звати? Мені потрібна ваша допомога»*. Нарешті він мене помітив...

28.06.2024 у Дніпрі чергова ракета РФ влучила в житловий будинок – мій пацієнт перебував недалеко від вибуху. Будинок, у якому було життя і мешкали люди, був зруйнований. Зруйнувалась і частина нашої терапевтичної роботи і здобутків, ми відкотилися назад. У якийсь момент хлопчик попросив зібрати фігури в пакет, я збрала, дочекавшись, коли я зберу їх, він розсипав всі фігури... Так повторювалось кілька разів, потім він мовчки встав з-за столу... Схоже, що частина нашої роботи і стільки спільних зусиль і праці зруйнувалася. Я відчувала безсилля... Маленькою надією, що щось добре залишилося недоторканим і цілим, пролунало в його запитанні: *«Ви побудете поруч зі мною?»* У той момент мені пригадалися слова Віннікотта: *«Має бути хтось, хто догляне за тобою, поки ти граєш»* (Winnicott, 1991).

Терапевт Микити далі пише: *«Мій досвід показує... як за одну мить ти стаєш безпорадною дитиною і безпорадним дорослим, і потрібно все починати спочатку...»* (Абасова, 2024). Почуття безпорадності, яке відчуває терапевт дитини, іноді може бути єдиним, що пов'язує дитину з дорослим. Іноді воно розцінюється терапевтами як наслідок вигорання, недосвідченості або непридатності цієї дитини для психоаналітичної психотерапії. Проте, здається, є сенс розглядати безпорадність терапевтів як комунікацію, як частину контрперенесення, як розуміння дитини-пацієнта. Безпорадний терапевт, як досить хороша мати, здатна ідентифікуватися з немовлям, здатна шукати життєвий ресурс разом із дитиною, «без пам'яті та бажання», не будучи впевненою у тому, де і коли цей ресурс знайдеться (чи створиться?).

Перевідаючи в кожній сесії потенційний простір для дитячої та власної фантазії, терапевти, які переживають нескінченні руйнівні атаки війни разом із дитиною та батьками, ніколи не можуть бути впевнені, що цей простір збережеться до наступної сесії у символічному та фізичному сенсах. Питання дитини *«А ви збережете цю вежу (мій малюнок, замок у пісочниці тощо) до наступного разу?»* набуло особливого сенсу: терапевт

не знає, чи може вона гарантувати дитині фізичне збереження своєї ігрової кімнати. І це «незнання» може викликати безпорадність і робить терапевта вразливим, виснажує його здатність контейнувати і здатність одночасно перебувати з маленьким пацієнтом «на декількох» рівнях його психіки, і «у грі», і «в реальності», і в реальних, і в «переносно-контрпереносних» взаєминах. Звичайно, мати Данила теж не могла гарантувати йому збереження її живота «незруйнованим» новою вагітністю. Але, що важливо, дитина повинна мати фантазію про руйнування чи руйнівну фантазію у присутності дорослого, який вірить у репарацію та розвиток, як мати Данила знала тоді, що не руйнує світ сина, а розвиває його, збагачує новим досвідом, пов'язаним із народженням сиблінгу та відносинами із братом.

Висновки. Стрес війни й напруга невизначеності пробуджують внутрішні тривоги і конфлікти дітей-пацієнтів. Дитячі психотерапевти, що базуються в своїй роботі на психоаналітичні концепції, спираються на ідеї (що співзвучні ідеям М. Кляйн, Klein, 1996) аналізу внутрішніх тривог дитини, ставлячись до них як до тих, що пробудила, а не зумовила війна. Але в ситуації нескінченності напруги й невизначеності війни почуття безпорадності, яке несвідомо й невербально комунікує дитина-пацієнт в стані регресу або пригніченості розвитку та творчості і яке відчуває терапевт дитини, іноді може бути єдиним, що пов'язує дитину з дорослим. Такі почуття і стани можуть розцінюватися терапевтами як наслідок власного вигорання, недосвідченості або непридатності цієї дитини (або власного) для роботи в психоаналітичній психотерапії. Проте є сенс розглядати безпорадність терапевтів як комунікацію, як частину контрперенесення, як розуміння дитини-пацієнта. Відкритість і вразливість терапевта до цієї безпорадності робить його, як достатньо хорошу мати, здатним ідентифікуватися з немовлям і сприймати регресивні прояви як комунікацію, залишатися поряд із дитиною «без пам'яті та бажання», щоб бути здатним впізнавати та створювати разом із дитиною слова, смисли, образи, фантазії, що надають доступ до внутрішніх тривог, що підняла та посилила війна.

Список літератури:

Klein, M. (1996). *Narrative of Child Analysis*. Karnak Books, London.

Winnicott, D.W. (1991). *Playing and reality*. Psychology Press.

Абасова, К. (2024). «Невибігані» монстри. Складність підтримки дитини, коли дорослий перебуває в тій самій ситуації страху та невизначеності. Зі збірки *Гра під вогнем. Історії, робота, спостереження, думки психоаналітичних дитячих терапевтів під час війни*. За ред. А. Кравцової. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, с. 194209.

Гура, Е. (2024). Батько воює, мати горює, дитина бідує. Зі збірки *Гра під вогнем. Історії, робота, спостереження, думки психоаналітичних дитячих терапевтів під час війни*. За ред. А. Кравцової. Київ: Видавництво Ростислава Бурлаки, с. 1939.

Роулінг, Дж. (2008). Гаррі Поттер і філософський камінь. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА. Режим доступу: <http://coollib.com/b/219457/read>.

Анотація. У статті пропонується тема для колегіальної дискусії, що пов'язана з почуттями тривоги й безпорадності в дитячого терапевта, і клінічної цінності вразливості психоаналітичного терапевта для цієї безпорадності та ідентифікації з нею для того, щоб примітивні «безпорадні» аспекти психіки юного пацієнта знайшли спосіб творчої прогресивної розради. Думки авторки ілюстровані фрагментами клінічної роботи та самоспостережень дитячих психоаналітичних терапевтів, що працювали разом з 2022 по 2024 рік у проєкті «Гра під вогнем», а також нагадуваннями про аналіз десятирічного хлопчика Ричарда, який вела й описувала Мелані Кляйн під час бомбардувань Лондона. Дитячі психотерапевти, що базуються у своїй роботі на психоаналітичній концепції, спираються на ідеї (що співзвучні ідеям М. Кляйн) аналізу внутрішніх тривог дитини, ставлячись до них як до тих, що пробудила, а не зумовила війна. Але в ситуації нескінченності напруги та невизначеності війни почуття безпорадності, яке несвідомо й невербально комунікує дитина-пацієнт в стані регресу або пригніченості розвитку та творчості і яке відчуває терапевт дитини, іноді може бути єдиним, що внутрішнє пов'язує дитину з дорослим. Такі почуття і стани можуть розцінюватися терапевтом як наслідок власного вигорання, недосвідченості або непридатності цієї дитини (або власного) для роботи в психоаналітичній психотерапії. Проте є сенс розглядати безпорадність терапевтів як несвідому комунікацію, як частину контрперенесення, як розуміння дитини-пацієнта. Відкритість і вразливість терапевта до цієї безпорадності робить його, як достатньо хорошу мати, здатним ідентифікуватися з «безпорадністю немовля» та сприймати регресивні прояви як комунікацію, залишатися поряд із дитиною «без пам'яті та бажання», щоб бути здатним впізнавати та створювати разом із дитиною сенси та потенційний простір для слів, символічної гри, образів, фантазій, що нададуть доступ до внутрішніх тривог, що підняла й посилила війна.

Ключові слова: психоаналітична психотерапія дітей та підлітків, потенційний простір, контрперенесення, несвідомо комунікація, внутрішні тривоги, символічна гра, безпорадність.

Abstract. The article proposes a topic for a collegial discussion related to the feelings of anxiety and helplessness in the child therapist and the clinical value of the psychoanalytic therapist's vulnerability to this helplessness and identification with it, so that the primitive "helpless" aspects of the young patient's psyche find a way of creative progressive consolation. The author's thoughts are illustrated by fragments of clinical work and self-observations of child psychoanalytic therapists who worked together from 2022 to 2024 in the project "Playing Under Fire", as well as by reminders of the analysis of a ten-year-old boy, Richard, conducted and described by Melanie Klein during the bombing of London. Ukrainian child psychotherapists, basing their work on psychoanalytic concepts, rely on ideas (consonant with the ideas of M. Klein) of analyzing the child's internal anxieties, treating them as awakened, not caused, by the war. But in a situation of endless tension and uncertainty of war, the feeling of helplessness, which is unconsciously and nonverbally communicated by the child-patient in a state of regression or suppression of development and creativity, and which the child's therapist feels, can sometimes be the only thing that internally connects the child with an adult. Such feelings and states can be regarded by therapists as a consequence of their own burnout, inexperience

or unsuitability of the given child (or their own) for work in psychoanalytic psychotherapy. However, it makes sense to consider the therapists' helplessness as unconscious communication, as part of countertransference, as an understanding of the child-patient. The therapist's openness and vulnerability to this helplessness makes him (her), as a good enough mother, able to identify with the "helplessness of the infant" and perceive regressive manifestations as communication, to remain with the child "without memory and desire" in order to be able to recognize and create with the child meanings and potential space for words, symbolic play, images, fantasies that will provide access to the inner anxieties that the war has raised and intensified.

Key words: psychoanalytic psychotherapy of children and adolescents, potential space, countertransference, unconscious communication, inner anxieties, symbolic play, helplessness.